

Библиографические ссылки

1. James W. The Works of William James: A Pluralistic Universe / W. James. – Cambridge : Harvard University Press, 1977.
2. Miller D. L. The Meaning of Sameness or Family Resemblance in the Pragmatic Tradition / D. L. Miller // Tulane Studies in Philosophy. – Tulane University 1972. – P. 51–62.
3. Stuhr J. J. Socratic Questions and Radical Empiricist Ethics / J. J. Stuhr // Transactions of the Charles S. Peirce Society. – Indiana University Press, 1984. – P. 38–49.
4. James W. The Works of William James: The Principles of Psychology / W. James. – Cambridge : Harvard University Press, 1981. – Vol. I.
5. Selected Writings of George Herbert Mead / Ed. by Andrew J. Reck. – Chicago and London : The University of Chicago Press, 1964.
6. Mead G. H. Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist / G. H. Mead. – Chicago : The University of Chicago Press, 1936.

Надійшла до редколегії 27.01.11

УДК 1: 316.3

О. Є. Ковнеров

Слов'янський державний педагогічний університет

МІСЦЕ УПРАВЛІНСЬКИХ ФУНКЦІЙ У ФІЛОСОФІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ ТА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

Досліджено теологізацію системи управління суспільством у середні віки та секуляризацію управлінських функцій у філософії Відродження.

Ключові слова: суспільство, держава, людина, теологізація, секуляризація, управління, управлінець, керований, діяльність, цінність, потреби, гуманізм, моральність, політика, підприємець.

Исследована теологизация системы управления обществом в средние века и секуляризация управленческих функций в философии Возрождения.

Ключевые слова: общество, государство, человек, теологизация, секуляризация, управление, управленец, руководимый, деятельность, ценность, потребность, гуманизм, моральность, политика, предприниматель.

Research of the theologizacy system to govern in Middle Ages and sekulyrizacyi managerring function in filofosy Regeneration.

Keywords: society, state, human, theologizacyi, sekulyrizacyi, to govern, manager, leader, work, value, consumer, ghumanizm, moralizing, policy, entrepreneur.

Філософія в її загальному плані вивчає відношення «людина – світ», тоді як предметом філософії менеджменту і бізнесу є вивчення методологічних та світоглядних засад організаційних процесів суспільства та творчих, філософських підходів у вирішенні конкретних проблем управління виробничою і невиробничою сферами діяльності людини.

У середньовічній філософії основна проблематика дослідження зводилася до в'яснення питання співвідношення «Бог – людина». Людина – це результат божого творіння, визначальним у ній є душа, ідеальний початок, а її тіло протилежне душі, тобто гріховне. Філософія середньовіччя спиралася на християнський світогляд, проблеми віри були домінуючими стосовно розумового та чуттєво-емпіричного пізнання.

Середньовіччя сформувало новий тип культури, нове бачення світу взагалі і суспільства зокрема. Доктрини середньовіччя в цілому не відкидали філософ-

ської спадщини античності, вони були їх продовженням, але саме настільки, наскільки цього вимагала феодальна дійсність.

Могутність середньовічної церкви спричиняла залежність від неї сфер тогочасного суспільства. Засади першості релігійних сфер життя стосовно світських визначали напрям духовного життя епохи, захист феодальних суспільних структур; формували теологічне розуміння місця індивіда в суспільстві, впливали на створення релігійно-філософських основ науки управління [1, с. 42–45].

У VII ст. ці основи спробував сформулювати єпископ з Севільї Ісидор. У своїх працях він синтезував усе, що було йому відоме в царині науки управління античності, для потреб католицизму. Ісидор вважав, що управлінець усіх рівнів повинен керуватись системою законів, побудованою на основі строгої ієрархії: а) закони Божі; б) загальні закони; в) людські закони. Людина, вчив він, є істотою земною, вона мусить бути лояльною стосовно керівників, які над нею поставлені вищою владою, але і керівник, і підвладний повинні постійно мати на увазі, що все, що є на землі і на небі, підлягає волі Божих законів. На землі ці закони репрезентують Папа Римський і духовенство.

Праця управління, – писав Ісидор, – це постійний контакт з людьми. З одними він домовляється про поставки сільськогосподарських продуктів, з іншими вирішує торговельні проблеми, ще з кимсь визначає напрями духовної діяльності населення певного селища чи міста. Управління може здійснюватись, зазначав Ісидор, безпосередньо власником підпорядкованого йому селища чи міста і через спеціально навчених і визначених для цього людей – управителів.

Людина, яка безпосередньо управляє власним маєтком, керується в своїй діяльності, як правило, загальними законами, час від часу звіряючи їх зміст із законами Божими.

Слідування людським законам визначається рівнем християнських етичних засад власника. Коли суб'єктом управління є людина, визначена даним власником, їй слід керуватись не тільки Божими і загальними законами, але і людськими. Власник маєтку, судна, торговельного дому, визначаючи людину, яка повинна управляти його майном і людьми, повинен мати на увазі, що управитель мусить на основі людських законів знайти спільну мову з працюючими, одночасно не порушуючи Божих і загальних законів.

У середньовіччі безпосереднє управління маєтками дворяни здійснювали рідко – всі справи вів управитель. І це не було примхою часу чи власника. Суспільне життя середньовіччя чітко регламентувалося релігійно-філософськими принципами, сформованими отцями церкви та їх послідовниками. Теолог з Ліона єпископ Асцелін проголошував: «Божий дім є єдиним, одночасно поділеним на три частини, де одні моляться, другі воюють, а треті працюють» [3, с. 81–87].

Єпископ витлумачував, що ті, хто моляться, це – духовенство. Воно на вершині суспільства. На нижчому щаблі дворянство і, нарешті, – третій стан.

Розвиток науки управління в середньовіччі йшов у руслі загальнотеоретичних положень теології і охоплював, в основному, «верхні» поверхи управління. Це було викликано тим, що до XII ст. в країнах Європи мало місце суперництво між світськими і церковними владиками. Якщо в Київській Русі князь, посиляючись на візантійську традицію, з самого початку впровадження християнства на Русі зайняв домінуюче становище стосовно Церкви, то зовсім інша ситуація була в Центральній і Західній Європі, де світські монархи намагались довести, що саме вони, а не Папа, повинні бути беззастережними володарями в своїх країнах.

У другій половині XIII ст. папство через числення духовенство та офіційні документи з Риму наполегливо доводило до широких мас думку про те, що Папа може управляти не тільки релігійним життям, але і світським. Згідно з папськими документами, світським владикам відводилась роль «адміністраторів, але з милості апостольської столиці».

Папа Боніфатій VIII взагалі оголосив, що імператори і королі є високопоставленими, але, з висоти папського престолу, звичайними собі виконавцями волі Гапи. В дискусії із французьким королем Філіппом Красивим папа доводив,

що, полемізуючи зі святим престолом, король тим самим вже ініціює полеміку між собою і його васалами. А це вже небезпечно не тільки для монарха особисто, але і для цілісності держави. «Я є Гапою, я є і імператором», – стверджував Боніфатій VIII.

Позиція Гапи постійно зміцнювалась. І неабияку роль у ньому зіграло вчення середньовічного схоласта, видатного релігійного філософа XIII ст. Фоми Аквінського. У працях «Сума теології», «Сума істини католицької віри проти язичників», у незакінченому політичному трактаті «Про владу монарха», а також у коментаріях до «Політики» Аристотеля, Фома намагався теоретично обґрунтувати те, що Гапи оголошували в своїх посланнях з Риму.

Фома Аквінський, учень відомого пропагандиста аристотелізму домініканського схоласта Альберта фон Больштедта (1193–1207), в молоді роки був свідком гострого конфлікту між Гапою Інокентієм III і Фрідріхом II Роджером. З великими труднощами Папа тоді переміг, але цей конфлікт навів Фому на думку, що ідею верховенства папи над світськими владиками слід проводити еластично, теоретично обґрунтовано.

Спираючись на вчення Аристотеля про людину як істоту суспільно-політичну, Фома приходять до висновку, що як людина є результатом дій суспільства, так і державна влада є результатом опосередкованих Божих діянь. Завдання державних владик – робити все можливе, щоб у суспільстві панував лад і порядок. Цей лад і порядок, окрім волі вищих урядовців, повинен бути забезпечений ієрархічною структурою суспільства, яке Фома Аквінський уявляв у формі велетенського пірамідального ланцюга. Чим ближче до вершини, тим кожне наступне кільце ланцюга, – а в мислителя – це суспільні стани, – більше зменшується в розмірі, але набуває вищих якостей. Останнє кільце в цьому ланцюгу піраміди спрямоване безпосередньо до Бога.

У суспільстві, писав він, кожен нижчий стан є якісно гірший від вищого, тому із представників дворянства не можна формувати управління для духовенства, а з купців, торгівців, ремісників – для дворянства. Поділ на вищих і нижчих, стверджував Фома, має загальний характер, навіть ангели на небесах не є рівні. Вслід за Платоном і Аристотелем, які вважали, що люди фізичної праці не можуть допускатись до управління на всіх рівнях організації суспільства, Фома Аквінський стверджував, що селяни, а також городяни, які зайняті в ремісництві, дрібній торгівлі не мають права до виконання управлінських функцій поза сферою своєї професії. Тільки там, де є цеховий поділ, вони можуть займати тимчасові управлінські посади. Вихідці з верхівки третього стану можуть посідати керівні посади, але за умови, якщо вони відрізняються від інших розумом, освітою, вихованням.

Всупереч традиційній думці, яка впродовж століть культивувалася серед духовенства, що весь третій стан – це «гірші» люди, Фома стверджував, що люди, які мають багатство, ніяк не можуть бути «гіршими». Багатство само не падає з неба, його потрібно створити. Ті, хто його має і примножує, – люди розумні, кмітливі.

Управління суспільством, вважав Фома Аквінський, – це мистецтво, і тому ті, хто легітимно отримує прибутки, мають неабиякий хист спілкування. Саме такі люди якнайкраще підходять на посади управлінців у середовищі третього стану і, як особливий виняток, їх можна допускати на керівні посади до вищих станів. Цей виняток, навіть як виняток, може здаватись суперечливим стосовно пірамідальної будови суспільства, але слід мати на увазі, що Фома Аквінський був твердо переконаний, що цінність людини визначається не тільки її походженнями, а й освітою та вихованням. Він бачив, що багато людей з третього стану, особливо тих, хто походив із заможних родин, мали можливість навіть у ті часи отримати освіту і виховання не гірші, а навіть кращі від тих, хто походив з бідних дворянських родин.

Найкращою формою управління державою, вважав Фома, є монархія. Щоб монарх не перетворився на тирана, слід перед його входженням на престол поставити йому дві вимоги, а саме: не порушувати християнських норм, приписів

церкви; дотримуватися чинного законодавства стосовно прав і обов'язків монарха. Якщо він порушить першу, піддані мають право відмовити йому в покорі, якщо другу, – то тут слід звернутись до вердикту церкви. Чому саме до церкви? А тому, пояснював Фома, що тиранія – то є кара божа за гріхи підданих. Тільки церква в змозі визначити, наскільки великим є зло тирана.

Дисципліна в суспільстві і його структурах повинна триматись не на страхові перед світською владою, а на страхові перед Богом. Справжнім управлінцем є та людина, вчив Фома Аквінський, яка в своїх чинах керується релігійними нормами і відповідними документами, офіційно прийнятими католицькою церквою.

Вчення Фоми Аквінського про науку управління є свідченням майстерного поєднання релігії і філософії у теологічному вирішенні проблеми «управлінець – керований» в епоху середньовіччя, обґрунтуванням необхідності підпорядкування людини церковній владі на всіх її рівнях [7, с. 824–832].

Ґрунт для філософських концепцій Відродження, які стосувались науки управління, був підготовлений ще в кінці XIII – на початку XIV ст. Серед мислителів цього періоду особливо виділяються такі постаті, як ректор Паризького університету Марселій Падунський, поет і філософ Данте Аліг'єрі та філософ-номіналіст Вільям Оккам. Вони рішуче виступили проти релігійно-філософських засад управління суспільством і державою, проголошених Фомою Аквінським та іншими теологами середньовіччя.

Система управління, стверджував Марселій Падунський, не може будуватись лише на релігійних нормах і принципах, як це намагався довести Фома Аквінський. Управління має дві засади – релігійну і світську. Там, де мова йде про формування загальних теологічних норм управління, внутрішнього світу людини – це сфера релігії і церкви як її інституту. Теологи і церква в цій сфері можуть багато сказати цінного, але там, де проявляється вміння людини організувати маси, повести їх за собою при вирішенні господарчих, військових, політичних проблем – останнє слово належить світським установам.

В умовах, коли всі сторони життя суспільства спирались на релігійні норми, погляди Марселія Падунського звучали різким дисонансом стосовно позиції католицької церкви і, зокрема, її апологета Фоми Аквінського. В теоретичному плані мислитель відкривав дорогу для розвитку секуляризації суспільного життя [4, с. 55–58].

Рішучим противниками філософських засад томізму в сфері управління суспільством виступили В. Оккам і Данте Аліг'єрі. Люди народжуються вільними і рівними перед Богом, писав Оккам, тож і тих, хто повинен ними керувати, вони можуть вибрати самі. «Кожна спільнота може собі сама кого хоче поставити на чолі».

Ще рішучіше проти релігійно-філософських засад в управлінні виступив великий поет і громадянин Флоренції Данте Аліг'єрі. В працях «Божественна комедія» і «Про монархію» він стверджував, що світом керують дурні і мерзотники. Серед них одні не знають, що таке наука управління людьми, інші добре її вивчили і все роблять для того, щоб максимально використати керівні посади тільки для вирішення особистих справ.

Той, хто керує людьми, повинен знати, що найдорожчим для них є мир і спокій в суспільстві. Люди є найвищою цінністю. Діяльність управлінця повинна бути спрямована на забезпечення їхніх потреб. Він, незалежно від посади, є слугою тих, ким керує. Це стосується і монарха, тому що найвищим благом для всіх є держава. Імператор, король є просто найвищими посадовими особами держави. Вони при державі, а не вона при них.

Гуманістичні погляди Марселія, Данте, Оккама впали на благодатний ґрунт суспільних відносин, які народжувались в глибинах феодалізму. Гуманізм був новою, відмінною від установок середньовіччя перспективою розвитку людини. Філософія середньовіччя в центрі уваги ставила Бога, релігійні догмати, норми католицької церкви і через них розглядала мозаїку людських стосунків в управ-

лінських процесах. Філософія Відродження поряд з Богом ставила людину-борця, людину-підприємця [5, с. 166–168].

У XVI ст. ця людина ще знаходилась в міцних обіймах католицької церкви, теологія всіма силами намагалася нав'язати їй свої теоретичні орієнтири, але з плином часу вона поступово усвідомлює свою велич. Вона вже не є пасивним інструментом у «Божому плані звільнення світу», в основному, літературною діяльністю, а вільним громадянином, творцем суспільних структур, в яких живе. Прославляючи людину, її свободу і велич, мислителі Відродження разом з тим з іронією, а часто і з сарказмом розкривали і її негативні риси. Це знайшло своє відображення в художній літературі, памфлетах, але особливої гостроти воно набрало в працях Ніколо Макіавеллі «Розмірковуючи про перші десять книг Тіта Лівія», «Князь».

У своїх філософсько-політичних роботах видатний мислитель Відродження Ніколо Макіавеллі багато місця відводить управлінню суспільством. Спосіб життя, погляди цього мислителя викликали вороже ставлення до нього з боку католицьких ієрархів. У середині XVI ст. його образ символічно спалено на вогнищі, Папа офіційно засудив усі його праці, а Тридентський собор записав їх в індекс заборонених книг. Англійський кардинал Регінальдо Поле писав: «Якби властитель був сатаною в людському тілі і мав сина, якому хотів би передати в спадщину своє царство, він не знайшов би кращих вказівок для його правління ніж ті, які зібрані в працях Макіавеллі».

Згідно з його поглядами, керівництво людьми повинно виключати сентиментальність. Щиро вболіваючи за людей, ратуючи за їх звільнення від духовних кайданів середньовіччя, Макіавеллі разом з тим стверджував, що не може людина бути моральною, коли аморальною є епоха. Моральність у таких умовах приводить індивіда до невдач і глибоких розчарувань. Люди по своїй природі злі, але необхідність спільних дій сприяє тому, що вони змушені творити добрі справи. І тому не завжди добре ставлення до людини ушляхетнює її природу. Керівник повинен знати сутність людської природи, в якій більше злого, ніж доброго.

Люди, писав у праці «Князь» Макіавеллі, жадібні, жорстокі, «і швидше переживуть смерть батька, ніж втрату спадщини по ньому». Для ушляхетнення людини їй необхідно влаштувати випробування: голод вчить людей працьовитості, а закони – добрим вчинкам. Навіть добре навчений управлінець і кмітливий підприємець, писав Макіавеллі, втратить все, коли в своїй діяльності не буде враховувати особливості людської природи. Таке реальне життя епохи, але коли брати масштабні суспільства, людства в цілому, зазначав Макіавеллі, то лише добро є позитивним рушієм суспільних процесів. Воно, а не зло, сприяє творчому поступу.

Аналізуючи діяльність людини, Макіавеллі приходять до висновку, що в ній закладені дві частини. Одна частина – це її доля, фортуна, а інша – здатність до самоорганізації, активності, енергійності, підприємництва. Коли людина цілком покладається на фортуна, вона ніколи не досягне значних успіхів. Фортуна – це потенційний успіх, який слід розвивати, реалізовувати активною діяльністю. Життя сприяє сміливим, настійливим, впевненим у собі.

Макіавеллі вважав, що політична діяльність людини не може бути моральною. В філософсько-етичній літературі такі погляди отримали назву макіавеллізм, тобто безпринципні, облудні дії, спрямовані на отримання успіху за всяку ціну. Довгий час Макіавеллі розглядали як речника аморальних вчинків у політиці, що є далеким від правди. Цей видатний мислитель і політик епохи Відродження в своїх політичних виступах і працях сміливо називав речі своїми іменами: злочин – злочином, насильство – насильством, зраду – зрадою. Коли він говорив про аморальний характер політики, то мав на увазі ту політику, яка творилася в Італії. З боєм мислитель спостерігав, як нащадки гордих римлян топчуть свою гідність, дозволяють поводитись з собою як з худобою, перетворилися на боягузливих, безхребетних істот.

Безжалісно критикуючи «природу» людини, мислитель у першу чергу розвінчував облудність, дріб'язковість, лакейство, соціальну сплячку суспільства, в якому жив і творив. Філософією справжньої людини, вважав Макіавеллі, по-

винна бути впевненість у собі, ініціатива, ризик, підприємництво, тобто активна, але легітимна, діяльність [2, с. 65–91].

Поряд з мислителями типу Макіавеллі, епоха Відродження висунула цілу плеяду філософів, які, критикуючи, наскільки це було можливо, систему управління тогочасного суспільства, презентують його у «виправленому» вигляді. До таких належав правознавець і один з найближчих радників англійського короля Генріха VIII Томас Мор.

Доля не була милостива до нього. Підтримуючи універсалізм католицизму, він викликав незадоволення короля, був засуджений до страти на ешафоті. До сих пір католицька церква шанує його як людину, яка прийняла мученицьку смерть за віру.

У 1516 р. з'явилась і набула широкої популярності серед освіченої частини населення Англії книга Мора «Золота книга, настільки ж кумедна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопію».

На острові Утопія немає приватної власності. Жителі щасливі і живуть в гармонії з природою та між собою. Устрій Утопії – демократичний. Кожні 30 сімей щорічно вибирають своїх управлінців, а ті зі свого середовища ще кількох – вищих за рангом. Очолює державу Утопію князь, якого вибирають серед чотирьох висунутих народом кандидатів на зборах управлінців вищого і нижчого рангів. Князь вибирається і керує державою до смерті, але якщо він проявить схильність до тиранії, то негайно буде усунутий від влади на зборах тих же управлінців.

«Утопія» Т. Мора з'явилась під впливом ідеальної держави Платона, хоч зміст її мав суттєві відмінності.

Думки, висловлені Мором в «Утопії», дали поштовх до появи подібних поглядів у різних країнах Європи. Наука управління в ідеалізованій формі розкривалась в утопії «Місто сонця» Томмазо Кампанелли, а в Нові часи – в «Новій Атлантиді» Френсіса Бекона [6, с. 74–75].

Таким чином, доктрини середньовіччя стали продовженням філософської спадщини античності, наскільки цього вимагала феодальна дійсність. Першість релігійних сфер життя формували теологічне розуміння, впливали на створення релігійно-філософських основ науки управління. Суспільне життя середньовіччя чітко регламентувалося релігійно-філософськими принципами, сформованими отцями церкви та їх послідовниками. Розвиток науки управління в середньовіччі йшов у руслі загальнотеоретичних положень теології і охоплював, в основному, «верхні» поверхи управління. Завданням державних влад було забезпечення у суспільстві панування ладу і порядку, що досягалось страхом перед Богом, а також у майстерному поєднанні релігії і філософії щодо теологічного вирішення проблеми управління суспільством.

В епоху Відродження виникли теоретичні засади для розвитку секуляризації суспільного життя, зокрема системи управління, яка мала дві основні засади, а саме: релігійну і світську, що не перетиналися одна з одною. Представники філософської думки того часу рішуче виступали проти релігійно-філософських засад управління суспільством і державою. Люди проголошувалися найвищою цінністю, а діяльність управління повинна була спрямоватися на забезпечення їхніх потреб.

Виходячи з аналізу підходів до проблеми управління суспільством та державою в епоху Середньовіччя та Відродження, необхідно зробити загальний висновок, що філософія середньовіччя в центрі уваги ставила Бога, релігійні догмати, норми католицької церкви і через них розглядала мозаїку людських стосунків в управлінських процесах. Філософія Відродження, у свою чергу, поряд з Богом ставила людину-борця, людину-підприємця. Загальні висновки, що отримані у ході аналізу щодо зазначеної проблеми, дають можливість подальшого вивчення філософських аспектів управлінської діяльності у філософії Нового часу та Просвітництва.

Бібліографічні посилання

1. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій : в 2 т. / В. Андрущенко, М. Михальченко. – К., 1993. – Т. 1. – С. 42–45.
2. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения // А. Х. Горфункель. – М., 1990. – С. 65–91.

3. Копластон Ф. Середньовічна філософія // Ф. Копластон. – К., 1997. – С. 81–87.
4. Ортега-и-Гассет Х. Вера и разум в сознании европейского средневековья / Х. Ортега-и-Гассет // Человек. – 1992. – № 2. – С. 55–58.
5. Словарь по этике. – М., 1981. – С. 166–168.
6. Бичко І. В. Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / І. В. Бичко, Ю. В. Осічнюк, В. Г. Табачковський та ін. – К., 1991. – С. 74–75.
7. Фома Аквінський. Сумма теологий : в 2 т. / Аквінський Фома // Антологія мировий філософії. – Т. 1, ч. 2. – С. 824–868.

Надійшла до редколегії 10.01.11

УДК 1(091) «652»

О. О. Ковнеров

Слов'янський державний педагогічний університет

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ СПРАВЕДЛИВОСТІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Здійснено історико-філософський аналіз проблеми справедливості у філософській думці видатних античних філософів Сократа, Платона, Аристотеля та ін.

Ключові слова: справедливість, благо, багатство, право, доброчесність, чеснота.

Проведен історико-філософський аналіз проблеми справедливості в творчестве выдающихся античных философов Сократа, Платона, Аристотеля и др.

Ключевые слова: справедливость, добро, богатство, право, благочестие, добродетель.

Taking the historic-philosophical analysis of problem is fairlyum in creative work is outstanding antiquity of filosofes Sokrata, Platona and Aristotely.

Keywords: fairlyum, good, wealth, right, kindness, valour.

Аналіз сучасної філософської літератури, дисертаційних досліджень свідчить про дещо недостатню увагу до проблеми визначення справедливості в історико-філософському аспекті. Актуальність історико-філософського аналізу зазначеної проблеми зумовлена тим, що ідея та ідеали справедливості глибоко історичні. Прагнення до справедливості завжди було для людства одним з головних орієнтирів соціального прогресу, в них органічно зв'язано минуле і сучасне.

Ідеї справедливості, рівності у суспільстві та суспільних відносинах між людьми беруть свій початок з часів Стародавньої Греції і рабовласницького суспільства. На думку різних вчених – філософів, соціологів, психологів, педагогів, істориків, зазначена проблема дуже нагальна для сучасного демократичного суспільства.

Поняття справедливості історично складається у двох модифікаціях. *Перша* етимологічно пов'язана з поняттям «благо», «добро», «багатство», «право». *Друга* – з помстою, відплатою за вчинене зло. П. Лафарг говорить, що «людські корені поняття справедливості є пристрастю до помсти і почуттям рівності» [1, с. 15–16].

Для ранньогрецької філософії було характерним поняття божественної невідворотності справедливості, її необхідності як закону, невмолимої долі, що керує прекрасним жвавим матеріальним космосом, і землею, і зоряним небом. Тема справедливості з'являється вже в давньогрецькій міфології. Дике (справедливість) – одна з Хор-богинь часу, року і природної впорядкованості, яка з'явилася від шлюбу Зевса та Феміди. У Греків такі поняття як справедливість чи чесність виходили далеко за рамки моралі. Бути справедливим означало поважати природу чого-небудь чи кого-небудь; навпаки, пошкодження чи знищення цієї природи було «насиллям» чи «несправедливістю» [9, с. 158].